

(6) לִמְנַצַּח וְכוּ', עַל יְדוּתוֹן כְּמוֹ לְיְדוּתוֹן כְּמוֹ וְחֲתַלְלָה חֲנָה עַל ה' שְׂהוּא אֵל ה' וְהוּא שִׁנְתָנוּ לְיְדוּתוֹן לְשׁוֹרֵר וְכוּונָת הַמְזוֹמֵר עַל לְשׁוֹן בְּנֵי הַגְּלוּת כְּמִתְחַלְלִים עַל צִרְתָם וְאוֹרֵךְ גְּלוּתָם וְאִם' (ב) קוֹלֵי אֵל א' וְאֵצְעֵקָה רִ"ל מְרֹב הַצִּרּוֹת וְחֹזֵר אַחֲרַי לְדַבֵּר בְּנִמְצָא וְאִם' וְהָאֵזִין אֵלַי כְּלוֹם' אַחֵר שְׁאֵנִי צוֹעֵק אֵלַיךְ אִף בְּרַחֲמֶיךָ הָאֵזִין אֵלַי. וְאִם' (ג) בְּיוֹם צִרְתִּי עַל זְמַן הַצִּרָה. וְאִם' יְדִי לִיִּלָּה נִגְרָה וְפִי יְדִי מִכְתִּי וְלִיִּלָּה עַל זְמַן הַגְּלוּת וְרַמְתָּ הַגְּלוּת לְמַכָּה גְּדוֹלָה שְׁמֵרֹב חֻזְקָה הִיא נִתְכַת וְנִמְסַסָּת עַד שְׂהוּא נִגְרָת בְּהַתְּכָה וְאַחֵר שְׁמַכְתּוֹ נִגְרָת רִ"ל דֶּרֶךְ מִשָּׁל שְׁכַבְדָּה מִכְתּוֹ מֵאֵר. וְיִ"ם יְדִי²) מִחֲשַׁבְתִּי וְלִיִּלָּה סִמְשׁ לִיִּלָּה שְׂהוּא עַת הַמִּחְשָׁבָה וְאִם' שְׁמַחֲשַׁבְתּוֹ נִתְכָה וְנִמְסַסָּת עַד שְׂלֵא יִכּוֹל לְהַעֲמִידָה בְּעֵינָי אַחֵר מְרֹב מִכּוּכּוֹתָיו כִּדְרֵךְ וְיִתְכּוֹ כְּמִים שְׂאֵנּוֹתִי (אֵיּוֹב ג כד) רִ"ל הַמִּיּוֹתִי שְׂאֵנִי הוֹמָה עַל צִרְתִּי וְלֵא תַפּוּג עֵינָיו לֵא תִרְפָּה מִן הַחֻזֵק הֵהוּא וְאִם' תַּפּוּג שְׂהוּא לְשׁוֹן צִיּוֹן כִּי חֻזֵק הַדְּבַר יִקְרָא חוֹס גְּדוֹל וְהַשְׁקֵמוֹ יִקְרָא הַצְנָה. (ד) וְאֵהִמִּיָּה כְּמוֹ וְאַחֲמָה וְתַת עֵמָף רֹחִי כְּלוֹם' שִׁיכַסְתָּ וְיִאֲמַס כִּי מְרֹב צַעַר יִתְעַמֵּף הָאֲדָם קִצְחוֹ עַל קִצְחוֹ מְרֹב דֹּאנָה. וְמִלֵּת (ה) שְׁמֹרֹת עֵינָי יִ"ם כְּמוֹ שׁוֹמְרוֹת וְנִאֲמ' עַל הַעֲפָעָפִים שֶׁהֵם שׁוֹמְרוֹת חֵקִינִים כְּלוֹם' אַחֲזַת עֲפָעָפִי שְׂלֵא יִדְבְּקוּ זֶה בְּזֶה רִ"ל שְׁמֵרֹב מִכּוּכּוֹתִי הַעֲמַדְתִּנִי בִּיקִיצָה שְׂלֵא אוֹכֵל לְיִשָּׁן. וְיִ"ם שְׁמֹרוֹת כְּמוֹ אֲשִׁמְרוֹת וְהוּא חֶסֶד בֵּית כְּלוֹם' כְּאַשְׁמֹרוֹת הַלֵּילָה שְׂהִיָּה רֵאוֹי לֵי לְהַקִּיץ אַחֲזַת עֵינָי שְׂלֵא יַעֲוּרוּ מִשְׁנַתָּם כְּלוֹם' שְׂאֵעֲמֹד נִרְדָּם מֵאוֹמָם לְבִי לְרֹב הַצִּרּוֹת. וְנִפְעַמְתִּי לְשׁוֹן כְּתִיתָה וְזִשְׁכִירָה מִלְּשׁוֹן וְתַפְעָס רֹחוֹ (בְּרֵא' טֵא ח) וְיִ"ם בְּשִׁנְהֵם לְשׁוֹן בְּהֵלֵה. וְלֵא אֲדַבֵּר כִּי בְּדַבְּרוּ יְרוּחַ לֹ: וְאִם' (ו) חֲשַׁבְתִּי יִ"ם מִקְדָּם כְּלוֹם' כְּשַׁחֲשַׁבְתִּי בְּגְלוּת יְמֵי קֶדֶם וְשִׁנּוֹת (101²) עוֹלָמִים רִ"ל זְמַנִּים אֲרוּכִים שֶׁהִתְחִיל בְּהֵם הַגְּלוּת וְנִתְאַרֵךְ כֹּל כֵּךְ (1) אֲזַכֵּרָה נְגִינְתִי רִ"ל תַּפְלְתִּי בְּלִיִּלָה רִ"ל בְּזְמַן הַגְּלוּת וְאֵנִי מְדַבֵּר בְּזֶה עִם לְבַבִּי וְרוּחִי יַחֲפֵשׁ וְחַקֵּר. וְיִשׁ לְפָרֵשׁ נְגִינְתִי רַמְזוֹ עַל נְכוּוֹת הַיְשׁוּעָה³). וְאִם' בְּדַבְּרֵי תַפְלְתּוֹ (ח) הַלְעוֹלָם יִזְנַח ה' אֶת עַמּוֹ בְּגְלוּת וְלֵא יוֹסִיף לְרִצּוֹת עוֹד בְּעַמּוֹ (ט) הָאֲפָס מֵהֵם חֲסִדוֹ לְנִצָּח וְגַמֵּר

(1) ע' רִדְקִי סוּף פִּירוּשׁוֹ. (2) נִיב יִ"ם יְדִי מִלְּשׁוֹן נְכוּוֹת וַיִּפְחֵ פִי הָאוֹמֵר כִּי הַנְכוּוֹת שֶׁתְּכַרִּיחַ הַנְכוּיָא לְהַנְבֵּא חִקְרָא יֵד כְּאַמְרוּ הִיתָה עֲלֵי יָד ה' (יַחֲזִק' לו) וְהִרְאִיתָ וְיִוצִיאֵנִי בְּרוּחַ כְּלוֹם' בָּכָה וּבַחֻזְקָה כִּי בְּלִילָה בְּחִיּוּתוֹ [עַר] הִיתָה מְכַרְחַת אוֹתוֹ רוּחַ הַקּוֹדֵשׁ לְהַנְבֵּא וְתִרְגּוּ יִשְׂרָת עֲלֵי רוּחַ נְכוּוֹת וְכֵן תִּרְגּוּ אוֹרָה אַתְכֶם בִּיד אֵל (אֵיּוֹב כו יא) אֵלָף יִתְכוּן בְּנְכוּוֹת אֱלֹהָ. נִגְרָה וְלֵא תַפּוּג שְׂהִיָּה חֵלֶשׁ בְּהֵם וּמְשִׁיחַ מֵאִין סוּגָה וְתַפּוּג הוּא מִלְּשׁוֹן רַפְיוֹן וְחֵלִישׁוֹת וְנִגְרָת שְׂלֵא הִיתָה נִפְסַקְתָּ אֱלֵא חוֹשֵׁב כֹּל הַלִּילָה וְלֵא הִיָּה יִשָּׁן. (3) נִיב אוּ הִיָּה זֹכֵר מַח שְׂהִיָּה מְנַגֵּן בְּיָמִים שְׁעִבְרוּ.

אומר ר"ל שגור בגלות גרה מוחלמת לדור ודור. (י) השכח תנות אל ר"ל החנינות והחסדים שהיה רגיל לעשות עמנו אם קפץ באף רחמיו ר"ל סגר ואסף כמו לא תקפוץ את ירך (דברים טו ז) רחמיו כאף וכווננו. וענין (יא) ואומר חליתי היא קשה לפרש ורוב מפרשים יסכימו שהוא שם מלשון חלץ בקבוץ רבים בשקל חנות ור"ל תמותות והכנוי והיוד כנוי מדבר בעדו כלום' תמותתי היא באורך הגלות¹). ואמ' שנות ימין עליון הם מפרשים שהוא סוסב למה שאחריו כלום' שנות ימין עליון אזכור ומלת אזכור נדרשת לפניה ולאחריה כלום' שנות ימין עליון אזכור (יב) ואזכור מעללי יה. ולשיטה זו יש לפרש ואומר וכו' כשאני בתוקף הצרות עד שכמעט שאני מחזיק [עצמי] כמת אני בוטח בא' וזוכר שנות ימין עליון ומעללי יה וגו' ומ"מ נראה לפרש כשאני רואה הגלות ואני סבור להתאושש ואומר חליתי כלום' תמותתי שנות ימין עליון ר"ל לנצח נצחים בלא תוחלת ולא אצא משם ושם אמות אני בוטח בו יתע' וזוכר מעללי יה וכי אזכרה מקדם פלאך פי' כי אזכרה פלאך אשר מקדם ואהגה (יג) בכל פעלך וב עלילותיך ר"ל פעולותיך אשיחה ואמ' בכל על יחיד דרך זרות. ואמר (יד) א' בקרש דרכך כלום' אתה א' עליון שדרכך בקרש ר"ל בשמים מי אל גדול כבוד כענין כי מי בשחק יערוך (אלוף) [לה'] (מזמור פ"ט). ואמ' (טו) אתה האל עושה פלא כלום' עם היותך בשמים אתה מודיע ומפרסם גבורתך בארץ והוא אומ' אתה האל עושה פלא רמו על העולם ושנוי הטבע באותות וכמפתים²) ותוא ענין תודעת בעמים עזך רמוז לציאת מצרים ותוא ענין (טו ב) (טו) גאלת בזרוע ר"ל בכח גדול על פניהם הרעים ואף על השתדלותם עמך אשר קניתי בימי אברהם והם בני יעקב ויוסף ויתסם גם ליוסף על שהוא כלכלם כל ימי חייו. (יז) ראוך מים ר"ל בים סוף יחילו ר"ל שנקרעו והוא ענין אף ירגזו תהומות. (יח) וזורסו עבר מפועל מרובע מענין זרם מים ואמ' כי העבים שפכו מים בזרם ושחקים נתנו קול ואף חציצ' ר"ל אבנים קמנות כעין חציץ וזהו הרמז בענין ויהם את מחנה מצרים (שמות יד כד) והמהומה היתה כזה הענין וי"מ חציצ' כמו חציץ. (יט) בגלגל הנימל הראשונה פתוחה כשנייה והיא

1) ניב וי"מ חליתי מלשון אשר חלה ה' בה (דברים כט כא) והמעם כי חליתי בעבור ששנתה זרוע השם שלא יראה כחה בגלותנו או הוא מענין שינה כאמרו עורה למה תישון... חליתי ר"ל חולי הנפש והיה שנעלם מסני השגחת השם בתתנו ברבור שנוי לימין עליון. או ר"ל מיתת נפשו תחיה אם אתן שנוי ואומר שאם שכח מלחנות או אם קפץ באף רחמיו או וולת זה מן השנוי והוא שנות. או נפרש שנות מענין קָנִים, לא יהיה מעם ליחס שנים וזמן לשם ואף כי לא ימצא כן אצל ימינו כי הוא ית' מתמיד. או חליתי מלשון חלו נא פני אל (מלאכי א ט) ושנות מענין ולא אשנה לו (שי"א כו ח) ר"ל תפחתי לשם שתשנה ימינו ותשוב לגאלני כמעט יוסף שנית ידו לקנות וגו' (ישע' יא יא). 2) ניב נפלאים מעיני האדם אם נראו כאמרו הודעת בעמים עזך.

כאלו היא בחרק ואמ' (1) שקול גלגל האויר רעמו והוא משל על מהומתו והיה² בגלגל ר"ל בגלגלי מרכבותיהם כאמרו ויסר את אופני מרכבותיו (שם). ואמר (כ) בים דרכך על קריעת הים ועבור ישראל' כתוכו וכן ענין ושבילך במים רבים ואמ' שבילך לשון רבים כי לשנים עשר קרעים נקרע ועקבותיך ר"ל פסיעותיך לא נודעו כלום' לא נכרו כי שבו מי הים על המצרים לאיתנם ואז (כז) נחית כצאן עמך ביר משה ואהרן וזכורי זאת אבטח ג"כ על גאולת הגלות הזה ואם ארך ביותר³).

מזמור עח

(ה) משכיל לאסף. כוונת המזמור להודיע מעלת מלכות בית דוד ושמלכותו הגיעו מאת האל יתעלה בנבואה הקדומה ר"ל לא יסור שבט מיהודה (ברא' מט) ודרך הערה ספר הקדומות להודיע איך באו המדריגות מיום ברא אלהים אדם עד הגיע לזמן שהוקם המלכות לדוד ולזרעו. ואמ' האזינה עמי תורת י' ר"ל מה שאני מורה לכם בספור הדברים הקדומים עד שתבינו טהם דברים נכבדים ורמו כאמרו (ז) אפתחה כמשה פי אביעה חידות סני קדם על בריאת העולם והתחדשו אחר ההקדר המוחלט ומפני שעניינים ההם לא התבארו בטופת אבל דרך קבלה אמר אשר (102א) (ג) שם ענו ונדעם כלום' שידענום דרך קבלה מאבותינו וכן אנחנו לא נעלימים (ד) מבניהם שהם אחינו בית ישראל' וכן בכל דור ודור אבות לבנים יודיעו עד הגיע הדבר לדור אחרון שיהיו ג"כ מספרים כבוד האל ועוזו ר"ל גבורתו אשר עשה. ואמר (ה) ויקם עדות ביעקב כלום' שתחלק חזה סן האמונה נקרא עדות כמו שביארנו באמרו עדות ה' נאמנה (לעיל ט' יט) ואמ' שתשקע האמונה הזאת כלכם והוא ג"כ ענין ותורה שם בישר' עד שיספרו נפלאות באל אבות לבנים דור אחר דור (ו) וישימו בא' כסלם ר"ל כמכתם וחקותם (ז) ולא יהיו כאבותם כלום' דור המדבר שהיו דור סורר וסורה ולא הכינו לבם לישרו בעבודת האל וכן לא נאמנה אל רוחם להאמין כל הראוי להאמין. ואמ' (ט) בני אפרים נושקי רומי קשת פירשו כמה מפרשים שרמו על מה שנאמ' בדברי הימים (א ד כא) ובני אפרים שותלח וברד בנו וגו' והרגום אנשי גת הנולדים כארץ כי ירדו לקחת מקניהם (בחזקה) ויתאבל אפרים אביהם ימים רבים. ופירשו⁴ על זה שמלחמה גדולה היתה ושחיתה במדבר שהלכו בנת בלא מצות האל ונפשו במלחמה. ומלת נושקי ר"ל מזוינים ורומי טענין רמת בים (שמות טו) כלום' ולא יהיו כאבותם להתיאש מעשרת הדברים כנגד רצון

(1) על ואמ' נכתב וי"מ (ועיין פי' רד"ק). (2) במקום והיה נראה שצ"ל או.

(3) ג"כ יש להסתכל כי לא זכר בזה הסומור השם הנכבד אלא אלהים אדני אל עליון יה

(4) כך פי' רד"ק.

האל כבני אפרים שהיו נשענים על גבורתם והיו מזוינים עצמם ויורים קשתותיהם זה פכו עורף ואע"פ שלא נזכר זה בתורה הם פירשו שזה שנא' ברה"י הוא זה הענין ונושקו רומי קשת הוא בא סמוך על סמוך כמו חכמי יועצי פרעה (ישע' יט א) כלום' כאותם המזוינים שביורי קשתות. וברש"י¹ פ"י ענין זה וענין דח"י בגלות מצרים שיצאו בני אפרים קודם הקץ בכמתם על גבורתם וקרה להם זה. ולי נראה לפרש שבני אפרים נאמ' על כל ישראל על שם מלכות ישר' שהיה משבט אפרים כמו שביארנו בספרי הנבואה ואמ' עליהם דרך כלל שהיו בוטחים בגבורתם ועושים מלחמותיהם כנגד רצון (102b) האל וחזר ואמ' עליהם (י) שלא שמו ברו ברית אלהים וששכחו (יא) על ילוליו ר"ל פעולותיו והנפלאות אשר עשה (יג) נגד אבותם ר"ל לעיניהם וספר בגנות מלכי ישר' להודיע מעלת מלכי יהודה. ושדה צוען כמו ארץ צוען כמו שדה מואב שדה ארם והוא ג"כ מצרים וכפל הענין במלות שונות והזכיר מן נפלאות בקיעת הים וענין עמוד הענן ועמוד האש והתבקע הצורים והסלעים להוציא מהם המים. להשקותם כאלו היו שם (טו) תחומות רבה ובאה מלת רבה לשון יחיד כדרך בנות צערה (כרא' מט כד) ושם הוסיפו (יז) לחטוא להמרותו ר"ל להכעיסו בציה ר"ל במדבר וכן נסוהו בלבכם לשאול בשר כמי שחשבו עליו שתקצר ירו מזה ומלת (יח) לנפשם כמו לתאותם ואלו היו חושבים עליו שיוכל לעשות לא היו מתלוננים על זה אבל מתפללים אליו אבל שפקפקו בזה והוא אמרו (יט) היוכל אל לערוך שלחן במדבר ואמ' הנביא איך היו הנבלים מפקפקים בזה (כ) הן הכח צור ויזובו מים הגם לחם ר"ל בשר יוכלת ולחם מענין קרבני לחמי וכן היוכל להכין שאר לעמו ושאר ג"כ ר"ל בשר והוא כפל ענין במלות שונות והיא התמה שבמלת הגם היא היא הקיום כמו הנגלה נגליתי (ש"א ב כז). (כא) לכן שם ע ה' ויתעבר ר"ל שכעס עליהם ואש נשקה ביעקב ר"ל חמתו על העונש וכפל הענין ואמ' וגם אף עליה בישר'. וספר מנפלאותיו להם עוד ענין המן שפתח דלתי שמים והמטיר עליהם מן והוא שקרא (כד) דגן שמים וכן הוא (כה) לחם אבירים ודרשו בוש²) שנבלע באיברים. וי"מ כאלו אמ' להם השמים והשחקים וקרא השמים אבירים כענין שנקראו חזקים כראי מוצק (איוב לו יח) ועל שהלחם יוצא מן האדמה קרא את זה לחם השחקים. וענין צידה שלח להם ר"ל שבכל מקום שהיו הולכים צידתם מוכנת להם לשוכע ורמו אחר כן על שחמיע רוח (כו) קדים ר"ל מזרחי לחביא להם שלו וכן ענין וינהג בעוזו תימן ר"ל רוח דרום נראה שהרוח היה דרומי מזרחי. ועל הבשר שירד להם אמ' (כז) וימטר עליהם ר"ל שבאו לרוב כמו מטר ועפר וחול ימים והפילם בתוך המחנה (103a) ואמ' אחיב (ב) לא זרו מתאותם כלום' עדיין לא היה המאכל להם לזרה ר"ל שעדיין לא קצו ממנו כארם הקץ בכל מאכל כשאוכל ממנו אכילה גמה (שעלה בהם אף ה') והוא ענין עוד אכלם בפיהם וכן כתו' בתורה הכשר עודנו בין שניחם מרם

(1) סנהדרין צג: ופי' רש"י שם וכאן בתהלים ותרגומו של תפסוק. (2) יומא עח:

יכרת ואף ה' חרה בעם¹ (כמדבר יא ג). (ב) ויהרוג במשמייהם כבריאייהם
וכחזקים שלהם והוא תואר לדעת קצת המדקדקים והוא ענין וכתורי ישראל
הכריע כענין תכריע קמי תחתי (לעי' יח ט). (ג) ובכל זאת חזרו וחטאו לו
כמו שאירע מענין המרגלים ועדת קרח ודברים אחרים ולא האמינו בנפלאותיו
כלום² עם כל נפלאותיו אשר עשה כהבטחותיו³ או איפשר שכפרו בנפלאותיו
ליחסם לתחבולה והשם הענישם וכלה (ג) בהכל ימיהם כמדבר ושנותם
בהלה ר"ל כבהלה הידועה ר"ל במגפה. ואמ' אחיכ (ל) אם הרגם ודרשוהו
ואמ' זה במקום כאשר כמו ואם יהיה היובל (כמדבר לו ד) כלום⁴ כאשר הרגם
ר"ל שגזר להרגם וישבו אליו וידרשוהו או איפשר לפרש הרגם ממש כלום⁵ שהרג
את רובם כי הרוכיוכר במקום הכל והנשארים ייראו וידרשוהו ושבו ושחרו אל
(ה) ויזכרו כי הוא צורם וגואלם. (ו) ויפתוהו⁶ בפייהם כלום⁷ שדימו⁸
שהאל יכפר להם בתפלת פיהם בדברי רצויים ופתויים כאדם המפתה לחבירו כאלו
לא ידע האלהים את לבכם הקרל ואעיפ כן מצד מה שהוא (ח) רחום היה מכפר
להם מקצת עד שלא ישחיתם מהכל וירבה כחו ביותר ממה שאין חק עליו להשיב
אפו מהם ואף כשיבקעם עליהם לא יעיר כל חמתו ר"ל ככל הראוי מצד עונם
כי זכר (ט) כי כשר המה ומבקע הגוף יחמיאם וכן שהם רוח הולך ר"ל קצרי
החיים וצריכים כפרה ואמרו ולא ישוב מצד הטבע ולא יכפור בתחית המתים
חליה. ואמ' (מ) כמה ימרוהו כמדבר ר"ל כמה פעמים וימרוהו ויעציבוהו
לשון הכעסה ומדבר וישימון ענין אחר. (מ) וישבו וינסו אל ר"ל אחר
שאלתם הבשר שבו ונסו האל כמי מריבה וכחרכה דברים שלא נזכרו בתורה
וקדושי ישראל התוו (103b) ר"ל הגבילוהו ומסנוהו כאדם שמסמן את חבירו
ומגביל סקום שלא יעברוהו כן הגבילו יכולת האל וכפרו מליחם אליו יכולת מוחלט
והכוונה שכפרו באמונת שנוי הטבעים והוא הענין שזכר להם יציאת מצרים כמו
שפירש אחר כן (נג) אשר שם במצרים אותותיו ומופתיו כשרה
צוען והוא כפל לשון כי שדה צוען פי' ארץ צוען כמו שדה ארס. והזכיר קצת
פרטי המכות ולא כולם וגם אותם שהזכיר לא הזכירם על הסדר שארעו רק כפי
שנזרמן בשפע לשונו כי אין הכוונה לספר רק התגברותם על כפירתם באמונת שנוי
הטבעים (מו) וחסי' וארבה הוא ענין אחר. ויחם התריגה לנפן דרך השאלה
כמו וכל חלקה טובה תכאיבו כאכנים (ס"ב ג יט) או שמא מצד נפשם הצומחת
ימכול לשון הריגה כמו שימכול לשון מיתה ובקפר ימות גזעם⁹ (איוב יד ח).
(מו) ושקמותם הם מיני תאנה בעובי הקורה וגמות ענפיה וחנפ' הוא קרח
נורא משבר האילנות. (מח) ויסגר לברד בעירם ר"ל שמסרו לברד מלשון לא

1) בכ"י בהם. 2) בכ"י כאכשחותיו. 3) בכ"י הם יפתוהו. 4) בכ"י

5) שירמו. 6) כפסי גזעו.

תסגר עכר אל אדוניו (דברים כג ז) ורשפים ר"ל רשפי אש כאמרו ואש
 מתלקחת בתוך הברד (שמות ח כד). והנה שהזכיר חמש מן המכות והם דם וערוב
 וצפרדע וארבה וברד וחמש¹) הנשארות שלא הזכירם כללם באלו החמש התיבות
 ר"ל (מט) חרון אפו עברה וזעם וצרה משלחת מלאכי רעים הרי ה'
 ומלאכי רעים פי' מלאכים רעים כמו הלוני שקופים (מיא ו ד) ואקיפ שקיצר
 בספור המכות כללם בפסוקים ישרה כם כמו שכתבנו וחזר להזכיר שתים מהם
 לרוב מעלתם והם הדבר שנאמ' בו וממקנה בני ישראל לא מת אחד (שמות ט ו)
 (י) וחיתם מענין בהמה וחיה ומכת בכורים שהייתה מכה גדולה ואחרונה שבכלם
 וי"ם שלא חזר להזכיר אלא מכת בכורים ופי' וחיתם כמו ונפשם וענין יפלים
 נתיב לאפו פי' שהשיר²) דרך לחרון אפו ללכת סהרה בלא עקוב ולא שימנע
 מהם המכה מצד העקוב (נל) וראשית אוננים באהלי חם הוא ניכר רמו
 למכת בכורים (104^a) והוא כפל ענין. (נכ) ויסע כצאן עמו רמו על חיותם
 נוסעים וחונים בתשגחה פרטית כהנהגת הצאן על פי הרועה. (נג) וינחם לבמה
 כאמרו ובני ישראל יוצאים ביד רכה (שכות יד ה) ואקיפ שנ' אחיכ וישאו ב"י את עיניהם
 וגו' ויראו מאד וגו' הרי לשעתם נאמ' להם אל תיראו התיצבו וראו את ישועת ה' וגו'
 (שם יג) והוא ענין ואת אויביהם כסה הים. ואמ' אחיכ (נד) ויביאם אל
 גבול קדשו ר"ל בגבול ארץ ישראל הר זה קנתה ימינו³) ר"ל על בית
 המקדש. וגירש גויים עצומים והפילם (נה) כחבל נחלה ר"ל שהפילם בחבל
 נחלתם והשכין באהליהם שבטי ישראל. ואחיכ כאשר מת יהושע והזקנים
 אשר האריכו ימים אחריו שבו (נו) ונסו והרגינו אל ולא שמרו עדותיו
 ונסוגו אחור ובגדו כאבותם ונהפכו (נז) כקשת רמיה ומלח רמיה תואר וענין
 קשת רמיה הוא שהמורה בקשת הוא מכוון לצד אחד מצד שאין מיתריו מכוונים
 כהוגן וי"ם קשת רמיה שם כלום' שהמורה בקשת מראה עצמו כמכוון לצד אחד
 כרי שלא יירא מסנו אותו שהוא רוצה להכותו וכאשר ירצה להשליך החץ יהפוך
 עצמו לאותו צד שהוא מכוין וכן היה שכל ימי חיי השופטים היו עובדים ובמותם⁴)
 נהפכים לעבוד ע"ז כדכתי' והיה כמות השופטים וגו' (שופט' ב יט) ולרוב מרים
 התעבר השם ומאם בהם ומאם (ס) משכן שילה ר"ל הארץ שהיה בשילה והוא
 ענין אה' שכן באדם כלום' שנמש האהל ששכן בו ביד האדם ונתן הארון
 לשכי במלחמה ביד פלשתים והארון הוא הנקרא עוזה כדכתי' וארון עזך (ם קלב)
 והסגרים (סג) לחרב ר"ל מסרם לחרב במלחמה. וענין (סג) ובתולדותיו לא
 חוללו כלום' מאחר שמתו הבחורים לא חוללו הבחורות לפניהם כדרך שהמרמורים
 משבחים את הבתולות ובחורים לפתותם לתת לב עליהם לנשואם ויש לפרש לא

(1) בכ"י מחמש. (2) בכ"י שוישור. (3) בכ"י זה שכנת בו זה לית

בפסוק וכן איתא בשו"ט הר זה קנתה ימינו זה בחי"ט. (4) בכ"י ובמותו.

הוללו שלא באו לכלל חופה מלשון הלולא. (סד) וכהניו כחרב נפלו. רמז על חפני ופנחס שמתו במלחמה וא למנותיו לא תבכינה רמז על אשת פנחס שמתה מיד ולא הספיקה לככותו כדכתי' נהפכו עליה ציריה (ש"א ד יט.) (104b) (סה) ויקץ כישן ה' ר"ל כאיש אשר יעור משנתו ודמה הסתלקות השגחתו מהם לשינה וכן כגבור מתרוגן מ"ן פי' כשהגבור עומד זמן נרדם בשכרות היין ירגיש בהעדרו ויעורר עצמו בצעקות להעיר עצמו ונכורתו כן היתה תרדמת השם ר"ל העדר השגחתו כסכת היין והוא משל למכלו עון הדור הרע שהוא אלא שהתעוררו רחמיו עליו והכה (סו) צריו אחר ר"ל באחוריהם ורמז לענין המחורים ועליו אמ' חרפת עולם נתן למו. ואמ' (סז) וימאם באהל יוסף רמז על שילה שהיתה בחלקו של יוסף שאע"פ שחזר הארון ליריהם לא השיבוהו לשילה אלא נעתק ממקום עד שהביאוהו לציון שהוא חלקיהודה והוא אמרו (סח) ויבחר את שבט יהודה את הר ציון אשר אהב. (סט) ויבן כמו רמים ר"ל שכנה שם היכלות כארמונים רמים והוא חסר וכמוהו כעדר הקצובות (שח"ש ד ב) שפירושו שורות העצים הקצובות ר"ל ההולכות בסדר נאות. ואמרו כארץ יסדה לעולם כלום' שעד עתה לא היה קבוע בשום מקום לא כשילה ולא בנוב ולא כנבעון אבל הר ציון היה קבוע שם לעולם עד שיגרום החטא וגם אם ישוכ ישר' אליו ישוב כאמרו מכון לשבתך עולמים (מ"א ח יג). (ע) ויבחר בדוד עבדו הוא שכתבנו בתחלת המזמור שכוונתו להודיע מלכותו ושהוא מצד האל ית' כנבואה קדומה ומכלאות צאן פי' גדרות צאן (ע"א) ועליות כנוי לצאן המיניקות ונקראו כן על שם חולד שנקרא עול ומצד שהעלות צריכות הנחנה לאט והרועה צריך לייך אחריהם אמ' מאחר עלות הביאו. (ע"ב) וירעם ר"ל דוד כתום לבבו ר"ל בתמימות ויושר ובחבונות כפיו ינחם ייחס תבונה לכפים להמשיך משל הרועה שלא יזוז מקל מידו ומנחה בהם הצאן זפעם ישליכחו לקצתם וצריך שיישיר בה את כפיו בדרך שלא יזיקם. ובדרש¹) אמרו כשהיה דוד רועה היה מוציא את הגדיים ומאכילן ראשי העשבים שהם רפין ואח"כ מוציא את התישים שהם (105^a) בעלי כח ומאכילן השרשים אמ' הכ"ה ראוי שיהיה זה²) רועה של ישראל. המשל בזה שהיה מנחם העם כל אחד כפי עניונו.

מזמור עט

(ה) מזמור לאסף וגו' ענין המזמור הוא נבואה על חרבן בתים הראשון והנלות שגלו ממנו ואמ' שבאו שם גוים ומטאו את ההיכל ושמו את ירושלם לעיים ר"ל לגלים (כ) ונתנו את נבלת עבדיך מאכל וגו' ואעפ"י שהיו רוב בני הדור רשעים כדכתי' שוטמו בחוצות ירושלם וראו נא ודעו ובקשו ברחובותיה

(1) שרש כאן וש"ס פ"ב. (2) בכ"י שיהיה זה לחיות.

אם תמצאו (שם) איש אם יש עושה משפט וכו' (ירמ' ה) לא אם זה אלא על
ההמון אשר דרכם כמל' למו¹) לשבת בחוצות²). ואמ' (ד) היונו חרפה
לשכינינו ר"ל בגלות ואמ' (ה) עד מה ה' תאנף לנצח נראה שרמו על
הגלות הארוך או שמא אף הראשון היה ארוך בקנינו וכמו שמינינו שאמ' על אותו
הגלות ג"כ עד מתי אתה לא תרחם את ירושלם (זכריה א יב). (ו) ואל הגוים
כמו על הגוים כדרך אל ההרים לא אכל' (יחזק' יח ז) ואמ' (ז) כי אכל את
יעקב לשון יחיד על המלך הרשע אשר היה בראש צרים דרך כלל וחזר ואמ'
ואת נוהו השמו על העם כולו. (ח) ועונות ראשנים³) פי' המאת נקורים
וי"ם שרומז על חטא האבות וי"ם לשון⁴) צחוח כלום' שבעת וביאנו במשפט לא
יזכור העונות תחלה אבל מהר... כי דלוננו מאד ולא נוכל למכול עול הגלות.
וכן על רוב צרות הגלות אמ' (ט) עזרנו אלהי ישענו וגו'. על דבר כבוד
שמך כלום' אם לא תעשה למעננו עשה למען כבודך שםחולל בגוים ויתפרסם
בגוים ענין נקמתנו. (י) ותבוא לפניך צעקת הנאסר בגלות וכגודל זרועך
כלום' כמו שכחך גדול כן הותר ר"ל השאר בחיים בני תמותה ר"ל הממוכים
למות מרוב צרות וי"ם הותר כמו החר⁵). (יב) והשב לשכינינו וגו' נמלם
(105b) חרפתם ר"ל חרפתם שלהם שיתרפוך באמרם איה אלהיהם. (יג) ואנחנו
עמך.. נודה לך וגו' ורכותינו תמהו מזמור לאסף קינת מיבעי לית ודרשו בו
לפי שני' כלה ה' את חמתו (איכה ד יא) ובמה כלה את החמה ויצת אש בציון
(שם) וזהו מזמור ששפך חמתו על העצים והאכנים ולא עשת כליות כבניו⁶). ולפי
פשוט המקראות אין צורך בכך כי כלי הניגון מהם שהיה קולם משמח ומהם
שהיה מרעיד הלכבות כמו שאמ' החכם בעל הניגון לתלמידו עורך מיתר הדאגת
ומתוך שהיה נאמ' על כלי הניגון היה נקרא מזמור:

מזמור פ

(ה) למנצח אל שושנים ערות. כבר ביארנו במל' שושנים שהוא
כלי ניגון נבחר מאד וערות י"ם עדי כמו את הנזר ואת הערות (מ"ב יא יב)
וי"א שהוא כמו חק אולי שם לו חק לזמר זה המזמור וכן ערות ביהוסף שמו
(מזמ' פא) כמו חק וזאת התעודה בישר' (רות ד ז) כמו חק והכל נאמ' על בחירת
הכלי. וכוונת המזמור נאמרה על זה הגלות הארוך ואמ' (כ) רועה ישראל האזינה
וקרא שם האומה על שם יוסף ובנימין ואפרים ומנשה מפני שכלל כל ישראל

(1) מזמור מ"ט יד. (2) ג"כ (ג) שפכו דמם כמים שמתר לשופכו כן חשבו
השופכים כי אין דורש דמים (וכן פי' ראב"ע). (3) בכ"י רשעים. (4) בכ"י שנאו.
(5) ג"כ וכן חרגונו שרי בניא דמתמוז' (בנו"ג דמתמסרין) למיתותא. (6) ע"י פירשי' כאן
ויקידושין לא: איכה רבתי לפני הנ"ל ש"ש וילקום כאן בשם מכולתא.

נקרא בשם יוסף מצד שיעקב אמר ויקרא בהם שמי (כרא' סח) ר"ל שתקרא כלל האומה על שםם כמו שנקראת על שמי ר"ל שנקראת ישר' ויעקב ואע"פ שבנימין אינו בכלל זה מצד שיוסף ובנימין היו בני אם אחת ומאותה שהיתה עקר' הבית נחשבו כלם לענין זה ר"ל להקרא לפעמים כלל ישר' בשםם וכן אחר שנחלקה המלכות נקרא מלכות ישר' בשם יוסף או אפרים מצד שהמלך הראשון בישר' היה משבט אפרים והוא ירבעם שהיה אפרתי. (ב) ורועה ר"ל מנהיג. וזכר יושב הכרובים להיותם מקום נועד להדבקות כבוד השכינה עם בני אדם כדרך הנכואה והזופיעה פ"י שישגיח עלינו ושיעורר (106a) גבורתו עלינו (ג) לפני אפרים ר"ל ישר' ולכה לישועתה לנו ר"ל שתלך בזריות לפנינו להשיענו. וי"מ ולכה כמו ולך כדרך ולכה איפה מה אעשה (ברא' כו לו) שמלח לכה קצין תהיה לנו (ישע' ג ו) ולכה אין בשורה מוצאת (שי"ב יח כח) ואף בעל המסרה ראיתי שכלל את כולם במלת לכה איפה ואמ' ר' מלאים ומנה את אלה הנזכרים וא"כ פירושו עורר גבורתך כי גם לך חלק בישועתנו כי אין מיחד אלהותך וזלזלנו ע"ד משל בכל צרתם לא צר (ישע' סג) וכן עמו אנכי בצרה (מ' צא). וענין (ד) השיבנו פ"י מן הגלות להשיבנו לעבודתך והאר פניך משל להראות פנים צוהלות ובגלות כאלו הפנים נועמים והחזיר זה הפסוק ג' פעמים רמו לג' גליות כמי ששמח בראייתו ולא כמראה פנים זועמות למכת היות לכד ורחוק מן הנראה. (ה) ואלהים צבאות חסר הנסמך ר"ל אלהים אלהי צבאות וכמותו העם המלחמה (יהושע ח יא) הארון הברית (שם ג יד) ועוד¹. [עד] מתי עשנת בתפלת עמך עניינו עד מתי תהיה נחשבת לפניך התפלה כעשן כי הרצויה ידמוה אל הקטורת שריחה טוב כאמרו תכון תפלתי קטורת (מו' קמא) והזעומה אל העשן שריחו רע. וי"מ עד מתי עשנת ר"ל עד מתי תעשן בעל חסה עם כל תפלת עמך כלום' שלא תתפיים בתפלתם והאף וחחסה נדמה כלשון עשן לרוב חוסו כמו שנדמה ג"כ לאש כאמרו אש קרחה באפי (ירמ' טו יד) וקצת חכמים כתבו כי חכעם הוא רתיחת דם הלב ואותה הרתיחה יעלה עשן ויצא דרך האף ולכן נקרא העשן שהוא אף ולרוב חוסו יקרא חרי וחרון וחסה ולפעמים כי החום ההוא ירתיח הלחות ויותר לבעלי [המרה] הלכנה עד שיעלה קצף ולכן יקרא קצף. (ו) ולתם דמעה חסר בית כמו לחם ברמעה ובדמעות שלישי הפוך ור"ל דמעות בשלישי ושלישי הוא מדה גדולה כמו וכל בשלישי עפר הארץ (ישע' מ יב) כלום' רוב דמעות וי"מ זה על גלות כבל שהוא שלישי גלות מצרים² (106b) (השקיתם בדמעות) והראשון עקר. (י) תשימנו מרון לשכינינו ר"ל ריב ומלחמה שכל היום [מדיינים] בנו ואויבינו ילעגו לנו כלום' ילעגו עלינו וכיניהם לרוב חולשתנו. והמשיל כנסת ישר' (ט)

(1) וכן פ"י לעיל מוסור ע"א ז מחסי עוז חסר ר"ל מחסי מחסה עוז.

(2) כי גלות כבל ע' שנה וגלות מצרים כמנין רדו מצרים ועשר.

לגפן כי כרם ה' צבאות [בית ישראל] (ישע' ה ז) גם נמשלו לגפן מפני שהוא פרי משובח והשפע האלהי נמשל לעצים יטפו הרים עצים (יואל ד יח) ועוד כי הוא נקל ללקוט לעובדי דרך כאמרו וארוה כל עובדי דרך וכן אוז'ל¹) מה הגפן הזאת בוצרים אותה והיא שותקת ודורכים אותה והיא שותקת ולכסוף היין משכר אף ישראל ומעם השתיקה שאין הבצירה והדריכה [נותנות] קול כשאר הפירות. ואמ' דרך קינה הגפן אשר אספת הסעת מטצרים בכבוד וגרשת גוים בעבורה ותטעה באחיהם ושפינית לפנייהם הדרך והוא משל על שלא עבד איש בפניהם ושהשרשת שרשיה בעומק עד שמלאה כל הארץ ושנתכסו הרים בצלה ושענפיה היו גבוהים כארזים הגבוהים וששלחת (יג) קציריה והם הענפים הקשים עד ים ר"ל עד ים פלשתיים שהיא ארכה של ארץ ישראל²) (יג) למה עתה פרצת גדריה עד שיארוה כל עובדי דרך ר"ל ילקטוה (יד) ושיכרסנה ר"ל יכרתנה עניינו ישיחתנה ומעם [חזיר] מיער שהוא משחית יותר ובדברי רז"ל³) שרה שקרסמוה⁴) נמלים והקף והקוף ממוצא אחד. חזיר מיער ר"ל מלכי האומות הרשעים וכן זיו שדי ר"ל רמש השרה זיו הוא לשון תנועה כענין רמש והוא משל על האומות הפחותות. ונמצא לפי הפי' מלת צלה חסר בית והראוי בה בצלה וארזי חסר כף והראוי בה כארזי אל וקרא הארזים הגבוהים ארזי אל ע"ד הררי אל (מזמ' לו). ורבותי פירשו חזיר מיער על זרעו של עשו וכן דרשו זאת החזיר כי מפרים פרסה הוא מה החזיר טראה מלפיו לום' ראו שאני טהור כך עשו בונין דימוסיות כמה שגזל וחמס ודנין (107a) את הגזלנים ואת החמסנים לום' שהם דנין דין אמת ומעשה היה בשלטון אחד מהם שדן ביום אחד כשפנין ורצחנין ונאפים ואמ' לרופום שלו שלשתן עשיתי בליצה הזה⁵). ולפי זה יש במשיכין לפרש זיו שדי על זרעו של ישמעאל שהם אומות פחותות ומים בדרש פי⁶) זיו עוף גדול שבשעה שפורש כנפיו מכסה גלגל המה. ועיין של מיער תלויה לא ידענו המעם אלא שכדרש אמרו זכו מיאור לא זכו מיער⁷) כלום' זכו ישראל אע"פ שבגלות הם נעשה כחזיר של יאור והוא דג שנקרא כן ודג אין לו כח להזיק לא זכו נעשה חזיר מיער. ואמ' דרך תפלה א' צבאות וכו' (טו) ופקוד גפן זאת כלום' השגה בה שלא תניחנה הפקר לכל (טז) וכנה פי' נטועה וי"ם כמו גנה ואותיות נכ"ק מתחלפות שהם ממוצא אח'⁸). ועל בן אמצת לך פי' בן ענף כמו בן פורת יוסף (ברא' מט) ואמצת לך בכרית. (יז) ושרופה באש חזיר על הגפן שהיא עתה שרופה באש הצרות וכסוהה ר"ל כרותה ובדרש⁹) עקירה לא נאמ' אלא כסוהה שכל גפן הנכסחה ר"ל נוסרת

(1) שר"ם והובא בילקוט. (2) נ"ב ויונקותיה עד הנחר ר"ל נחר פרת שהוא רחבה של אי. (3) פאה פ"ב מ"ז. (4) בכ"י שכרסמוה. (5) ויקרר' פ' יג ושר"ם כאן ותחה לרופות צ"ל לסנקליוסון ע' ערוך ערך סנקלם. (6) ויקרר' פ' כב על זיו שדי עמדי (מוס' ג יא). (7) עיין שר"ם כאן והערת רש"ב. (8) נ"ב או הוא כמו מכו לשבתך ויהיה ענינו כענין על כנף (ברא' ט יג) והיא ירושלם. (9) עיין שר"ם.

סופה לעלות שגזעו מחליף. ויאבדו חוזר על כל העם שהם נמשלים לגפן כלום שאבדו מגעת פניך ר"ל בהסתלקות השגחתך וכן קרא ישר' (יח) איש ימינך כלום' האיש שקניחו בימינך וכורעך וכן בן אדם אמצת לך רומז על ישר' (י) ומפני שבמשל של הגפן אמר בן במקום ענף אמ' עתה בן אדם שכבר אמצתו. (יט) ולא נסוג ממך ומעבודתך עד שיהי' ראוי כל כך להרחיקו אלא שבחמך תחינו ותוציאנו מהגלות כי הוא כמות ונקרא שמך לעולם ודרך המקרא לדבר בן על כלל העם בלשון יחיד פעם ובלשון רבים פעם. וי"ט נסוג עתיד מהבנין חקל למדברים בערם כדי להלמנו בקשר עם תחינו ועם בשמך נקרא. ואמ' אח"כ (כ) ה' א' צבאות השיבנו וכו' והנה נאמ' זה הפסוק בזה המזמור ג' פעמים ובראשון לא (107b) הזכיר בו אלא אזכרה אחת ר"ל א' השיבנו ובאמצעי שתיים א' צבאות השיבנו ובשלישי ה' א' צבאות השיבנו ונראה שרמז שלשה גליות וכפי כפל הצרות כפל האזכרות ברוב חפלה ותחנה.

מזמור פא

(ה) למנצח על הגתית לאסף כבר ביארנו במזמור שמיני שהגתית הוא כלי ניגון ופירשנו טעם חקראו בן וכוונת זה המזמור לומר בו בראש השנה והזכיר בו ענין יציאת מצרים שכל המועדות טובבות וכבר ידעת שאע"פ שלא נגאלו ישר' במצרים עד ניסן מ"ט ברי"ה במלה עבודה מהם ועל זה אמ' (ג) ארנינו וגו' ר"ל שתעירו את הכל לרנן לא' בש הוא עוזנו ומבצרנו ר"ל שהראה כחו ונבורתו במצרים בשבילנו והר"עו על"שם תקיעת השופר או נאמ' הריעו לסכת החירות שהחל בו. (ג) ותנו תוף כלום' הזמינו מלשון הבה ונבל הוא מין בסיני הניגון²). (ו) ובחדש פי' ביום החדש שבו תתחדש הלבנה והוא יום ראשון של תשרי ובכ"סא כמו במזמור או הוא מלשון תכוסו על השה (שמות יב) ור"ל כאותו חדש שהוא חשבון לחג הסכות שהוא נקרא חג סתם ליום חגנו הוא ראש השנה. (ה) כי חק לישראל הוא משפט לא' יעקב כי בזה החדש משפט השם בזה העולם⁸). כי חק הוא שנצטוו בתורה ומשפט לאלהי יעקב אע"פ שאין המצוה טעמה נגלית לעם והיא אצלם חק. אצל השם הוא משפט כלום' שכל מצותיו נמשכות אחר החכמה והיושר והמשפט. ורמז במלה (ו) עדות למצות שהאמנתם מצד הקבלה על הדרך שביארנו בעדות ה' נאמנה (מו"ט). כי הוסף נאמ' על כלל כל ישר' וכ"ש שבזמן יציאת מצרים היו ראויים להקרא על שמו

(1) ני"ב שאמצתו להיותו נבדל לך כאמרו נתונים נתונים מהם לי (במדבר ח פו).

(2) ני"ב שאו זמרה שאו קול בזמרה וזמרה כמו שבה ותנו תוף ותנו קול בתוף ותנו ידיכם בכנור נעים וכו'. (8) פירוש זו נכתב ג"כ על הגליון ושמה הוא דעת הסופר שהוסיפו ג"כ בפנים.

להיות הוא אז היסוד והעיקר ואמ' שהוא שם בישר' המצוה הזאת והחק הזה להיות בידם כשאר המצוות הנכללות במלת ערות כאשר נקבעה האמונה הזאת בידם בצאת האל על ארץ מצרים ושנותו בהם הטבעים מדרך מופת עד שיאמר כל (108a) חכם לב שפת לא ידעתי אשמע ר"ל שמה שלא נודע לי בעיון שמעתי וקימתי והאמנתי¹) מצד הקבלה. וחזר לרברי האל ואמ' (ו) הסירותי מסבל שכמו ר"ל מפרך השעבוד כפיו מדוד תעבורנה ר"ל מעשיית הדוד ולקח מלאכת הדוד כי אע"פ שלא נכתבה להם רק מלאכת הלכנים כל מלאכת חומר היו עושים כדרכיב בחומר ובלבנים ובכל עבודה כשדה (שמות א) ויש לפרש מעבודת עבודת לבשל קדרה לרבם²). ואמ' (ה) בצרה קראת ר"ל כשהיית במצרים ואח לצד ממנה. ומלת אענך עתיד במקום עבר כלומ' עניתך בסתר רעם כלומ' שכפלתי הנפלאות שלא לקו ישר' עמהם בשום [דבר] בקצתם וממקנה ישר' לא מת אחר (שם ט ו) ולכל ב"י היה אור במושבותם (שם כג) וקראה רעם³) ואמ' שהוא ענה אותם לחוציאנו משם בשמירת כל הזיק ועם היותו אצינו מחמה ומסתור מזרם וממטר המכה וצפרה, אתה לא שלמת לי גמול אבל בחנתיך על מי מריבה שהתעוררת בתלונה וריב עם נביאי על המים ולכן מנע רגלך מנתיב רשע. ואבחנך בקמץ החיית וקצת מדקדקים קוראים אותו בקמץ חטף כמו אצרך בכמן (ירמ' א). ואמ' אח"כ (ט) שמע עמי ואעידה בך והוא לשון התראה וישר' אם תשמע לי ר"ל אם תאכה לקבל עצתי והראשון שמיעת האזן והשני קבלת דברים וצותו בהשמר מעיז⁴) שהכופר כמורה בכל התורה כולה, ורבותי רדשו⁵) על כלל כל העבירות שירחס מהם והוא אמרם (י) בך בגופך איזהו אל זר שהוא בגופו של אדם הוי אומר זה יצר הרע. ואמ' (יב) אנכי ה' אל היך רמו לו על האמנת מציאותו ואחדותו ואמ' המעלך סארץ מצרים רמו על אמונת ההשגחה וגמול ועונש גם בשנוי הטבעים הנמשכות אחר אמונת החדוש וענין הרחב פיך ואמלאהו ר"ל שתכין עצמך ללמוד ולירע ויבוא עליך על זה עזר אלהי עיד בא לטהר מסייעין אותו וזהו ואמלאהו. או נפרש שאם תעשה כן הרחב פיך לשאול מה שתדע ואמלאהו שאפיק רצונך בכל והראשון עיקר. ואמ' אח"כ שאחר שהתרה אותם בכך והיה כראוי להאמין בו לא עשו⁶) (108b) כן והוא אמרו (יג) ולא שמע עמי לקולי ולכן שלחתי (יג) בשרירות לבם הרע. בשרירות בחזק מענין שריר וקיים או הוא כתרנום בהרהור לבהן או הוא מענין אשורינו או ר"ל בפשעם. ילכו בסועצותיהם כלומ' סלקתי חוכמתי מהם ילכו על פי עצתם ויראו מה אחריתם והוא נבואה על הגלות ואמ' ואשלחתי לזון יחיד ולכם

(1) בכ"י אמנתי. (2) ג"ב ר"ל שהיו נושאים לבנים על שכמם וכן כפיו מדוד תעבורנה שהיו נושאים הפוט בדורים או שעבדו מעשי הדורים והם בקדרות. (3) ג"ב אענך בסתר רעם כדרך ענני במרחביה כאלו עניתך בהסתיר הרעם ממך בעת שהשקיף האל בהם בעמוד אש וענן. (4) בכ"י ע"ו. (5) שבת ק"ה: (6) בכ"י עשה.

לשון רבים כי כן דרך כשידבר על הכנמיא ידבר פעם לשון יחיד פעם לשון רבים כמו שכתבנו. ובא אח"כ להקיר לבכם שאע"פ שנשתלחו בפשעם לא יתיאשו מן הגאולה אבל עדיין יש תקוה לישרי על זאת והוא אמרו (יד) לו עמי שומע לי וכו' (טו) כמעט ר"ל במיעוט זמן אויביהם אכניע ואשיב ידי עליהם ואע"פ שעדיין לא היתה ידו עליהם עד שיבוא כראוי לומר ואשיב פירושו שאכניעם ואשיב ידי עליהם פעם אחר פעם. וזאת הכף שבמלת כמעט היא כף האמתית כמו השבעה לי כיום (ברא' כה לג) כהיום תמצאון אותו (שי"א ט יג) ואיננו [כמו] כמעט כסדום היינו (ישעי' א). ואמ' (טו) משנאי ה' יכחשו לו ר"ל לישר' כלומר שמרוב פחדם בראותם הכנעת עצמם והתרוטמות ישר' יכחשו ויכפרו שלא הרעו להם אבל שכבדום בגלות והיטיבו להם כפי יכלתם. ויהי עתם לעולם ר"ל בלא הפסק שלא יגלו עוד בגוים¹). ומלת (י) ויאכילהו עבר במקום עתיד כלום² והוא² יאכילהו וישביעהו ח"כ חמה והוא משל על רוב הטובה ובחירתה וכן ומצור דבש³) אשביעך ואמ' ויאכילהו כמדבר על נסתר אשביעהו כמדבר בעדו כי כן דרך הנבואה לדבר פעם כאלו הנביא ופעם כאלו חאל ידבר:

מזמור פב

(6) מזמור לאסף. כוונת המזמור להזהיר על השופטים שהיו מקלקלים ומעותים את משפטיהם חמיר כמו שמצינו ביהושפט כששב מרמות גלעד שהזהיר את העם על זה ואמ' להם [ראו] מה אתם [עושים] כי לא אדם תשפטו כי לה' וכו' (דהייב ישו) ולכן אמ' א' נצב בעדת אל ר"ל בישראל עיד רק אתכם ידעתי מכל משפחות (עמוס גד) ובקרב הדוינים ישפוט ר"ל שלא נעלם עוותכם ממנו ואחר שכן (כ) עד סתי השפטו עול ופני רשעים (109a) ת שאו ר"ל תהדרו לחטות משפט בעבורם. (ג) שפטו ד לויתום וגו' פרט את אלו להיותם עשוקים על הרוב (ד) והצדיקו פי' העמידוהו על משפטו אם המשפט אהו ופלטוהו מיד הרשעים העושקים. ואחר שדבר על השופטים המטים את הרין לסכת היותם מהדרים ונושאים פני הרשעים דבר על סין אחר מן השופטים והוא כשיתמנו שופטים בלתי יודעים דרכי המשפט ואמ' שאותם (ה) שלא ידעו ולא יבינו דרכי המשפט בחשכה יתהלכו וכו'⁴) הם סכה שימוטו כל מוסדי ארץ כי הם סכת תגלו והחמם שהוא על הרוב סכת השחתת עולם כאמרו ברור המבול ותמלא הארץ

(1) נ"ב יכחשו לי מראתם אותו יכחשו ואמרו שלא מרדו ויהי עתם לעולם וי"ם כי משכא ה' יכזבו באותותיו ולא ישמרו בהם וחושבים כי לנצח יחיו. או עתם כמו יום אירם כי האיר והמקרה הרע נקרא עת כמו לא ידע האדם את עתו (קהלת ש ב). (2) בכ"י והם. (3) נ"ב ואמר דבש מפני שהמים היו מתוקין כענין ויוציא נוללים מסלע (כו) עתמו. (4) בכ"י בו.

חמס ולכן אמ' (ו) אני אמרתי אל הים אתם ר"ל שופטים ביושר ובני
עליון כלכם כלום' עושים על פי התורה והמצוה אשר נתנו ספי עליון (ו) אכן
כאדם ר"ל כאחד האדם תמותון ולא בחכמה (וכאחד השרים החומסים
תפלו ממעלהכם ור"ל באמרו בכאן שרים המשתררים על בני אדם הגוזלים
וחומסים כאמרו בפשע ארץ רבים שריה (משלי כה ב) כי ברכותם ירכה החמס
ומפני¹) שאין שופט אלא השם אמ' קומה א' וגו'²). וכאחד השרים תפלו
ר"ל השופטים את אנשיהם כפי תאותם ונאותם המכזים את העניים האומללים
ונופלים ממועצותיהם כהכרת נפשם כן תפלו ממשפטיכם ותכרת נפשכם. וחזר לדבר
עם האל ואמ' אחר שאינם שופטים אמת (ח) קום אתה האל ושפוט את הארץ
כי אתה תנהל העניים והעשוקים בין כל הגוים באיזה עס שיהיו עד עמך
ונחלתך (וני' כי זה כענין המה יאבדו ואתה תעמוד (מוז' קב כז) וכאמרו כי
נשגב שמו לבדו (מו' קמה) וחכמי הגוים מנו שמות האלה מאה חסר אחד ומנו
בכללם הנוחל ואמרו כי ענינו שישוכו אליו כל הקניינים אחר שיבלו הקונים כי
כלם יבלו והוא לבדו נשאר ויהיה זה כענין מלכותך מלכות כל עולמים (מו' קמה)
ויורה על זה הפי' כי אחר שאמר אכן כאדם תמותון אמ' כי אתה תנהל בכל
הגוים כלום' אתה הנשאר לבדך ע"כ³).

מוזמר פג

(6) מוזמר לאסף (109b) אמרו ככוונת זה המוזמר שהוא נאמ' על מלחמת
יהושפט כמו שכתוב ברכה"י (ב כ) שכאו עליו בני שעיר ועמון ומואב ונתלקמו עמהם
הרבה מן האומות משכיניהם. והנראה כי הוא נאמ' על זה הגלות שכן האומות
מפסימות דהרע לנו ולהכחידנו סחיות ואמ' א' (ג) אל דמי לך אל תדום (ואל
תחרש) דעת כזאת וכן אל תחרש ואל תשקוט אל וכוונת הלשונות כי אחר
שדרך השומר לצעוק תמיד לעורר האדם להזהר מכל פגע ונאמר ג"כ על חוסותיך
ירושלם הפקדתי שומרים כל היום וכל הלילה תמיד לא יחשו המזכירים את ה'
אל דמי לכם (ישע' סו ו) ייחם לו דרך משל שלא יחרש מצעקתו משל להחמדת
שמירתה. ואמ' כי הנה אויביך יחמיון וישאו ראש להתפאר על עמך ונחלתך
להשחיתה והו' על עמך יערימו סוד ר"ל שיתעצו ויתלחשו⁴) ביניהם
עלינו בערמת. וצפוניך ר"ל מנולתך. והעצה שלהם הוא שאמרו (ה) לכו ונכחידם
מגוי שלא יזכר שמו עוד ואע"פ שחם שונאים זה את זה ונלחמים זה עם זה
חם נועצים יחדו עלינו כדרך אמרם ז"ל⁵) כלבא ושונרא עברי היצלא מתרכא

1) בכ"י מצינו. 2) על תחלת המוסגר ר"ל על וכאחד השרים כתוב אינו
מן הספר ובסופו כתוב ע"כ ולכן הסגרתו. 3) גם המוסגר הזה כתוב עליו שאינו מן
הספר. 4) בכ"י ויתלחצו. 5) סנהדרין קה. ושם נאמר: כרכושתא ושונרא.

דביש גרא. ואם' (י) ע' ל' יך ברית יכרותו שניהם כי בהכחד שם אומתנו לא יתפרסם שם יחודך בעולם הזה והיא ע'יד בכל צרתם לו צר כמו שביארנו למעלה. והזכיר פרטי האומות והזכיר תחלה הראשים והם (י) אהלי אדום וישמעאלים ושתף להם הרבה אומות כלום' שכל האומות נסמכו על זה (ט) וגם אשור שהיה רחוק מארץ ישראל. וי"ם גם אשור שהיה יודע כחך ונבורתך כענין ויצא מלאך ה' ויך במחנה וגו' (מיכ יט זכ) לא זכר ספלתו ונלוה עמם. וכדרש אמרו¹) גם אשור שפירש מעצת נמרד כדכתי' מן הארץ היא יצא אשור (ברא' י יא) אף הוא חזר להתחבר עם הרשעים להכרית את שמנו, והוא שאמרו עליו בדרש²) אתוראה אתוראה³) אתמול אפרוחא והיום ביצה כלום' לא די שלא היטבת מעשיך אלא שנמנות אחר. והיו זרוע ר"ל כח ועזר לבני לומם הם עמון ומואב. (י) עשה להם כמדיון על ידי גרעון (110a) כמסירא על יד ברק כי בין ברק קישון ששם היתה המלחמה כדכתי' בשירת דבורה (שופטים ה כא) נחל קישון גרפם והיה גיב על ידי ברק וכן (יב) נשמדו בעין דאר נראה שמוסב על יבין מלך כנען שכתוב בשירת דבורה נלחמו מלכי כנען בתענך על מי מגדו ובספר יהושע (יו יא) אלה עם עין דאר בחלק מנשה כדכתיב ויהי למנשה וגו' ויושבי עין דאר ובנותיה ויושבי תענך ובנותיה ויושבי מגדו ובנותיה. היו דומן לאדמה ר"ל מדרך רגל כזבל שבאשפת. (יג) ושיתמו נדיבמו חסר ואו ופי' שיתמו הם ונדיביתם או הוא כמו שית נדיבמו ובאה הידיעה אחר הכנוי כמו ותראו את הילד (שמות ב). כעורב וכזאב שחיו שרי מדין ונכרתו על ידי גרעון כמו שזכר במ' שופטים. (יד) אשר אסרו וגו' חוזר לאומות שהזכירו כלום' עשה להם כך על אשר אסרו נירשה לנו את נאות א' ר"ל ארץ ישראל' ובית המקדש. (יד) שיתמו כגלגל הוא הקש המתגלגל לרוב קלותו וכסוהו וכגלגל לפני סופה (ישעי' יז יג) וכן שיתמו (טו) כאשר תבער יער ר"ל כיער עד שמתוך הזדמנות העצים יתבער מאחד לחבירו עד כלות כל היער וכלהבה תלהט בהרים פי' העצים והעשבים אשר בהרים כן תהיה כהם מהומת איש ברעהו וכן (טז) תרדפם. (יז) מלא פניהם קלון ר"ל בני עמנו כי בהנצלם מצרותיהם ישובו אליך ויעבדוך ואין לפרשו על האויבים שהרי נאמ' אחיכ (יח) ויחפרו ויאכדו ואולי אמרו (יט) וידעו כי אתה ה' וגו' ע'יד ביום ההוא יהיה ה' אחד ושמו אחד.

מזמור פד

(א) למנצח על הגתית וכו'. כוונת זה המזמור נבואה על זה הגלות והתאוותנו לבנין כהים וחודיע בו שעקר הכוונה בתשוקת הארץ ובהים הוא לסבת שלימות
 (1) בירפ' לו, ולקושב' נח' סב וכאן בשם ביר ועיין פירשיו. (2) שם. (3) אשוראה.

חכמה עד שירע האדם מכבוד בוראו מה שאיפשר בשכל אנושי להשיגו ואמ' (ג) מה ידירות משכנותיך ר"ל מה הם חביבות ונאהבות אלינו. (ג) ונכספה וכלתה ענין חסדה ותאוה וי"ם כי התאוה הנאמרת בנכספה (110b) ויביאהו¹ לכך אמר וגם כלתה ואין הכרח בכך כי כל תוספת לשון כפול תאמ' עליו מלת גם אף בלא תוספת ענין. ולכי ובשרי רוסו במלת לבי אל כוונת הלב ובבשרי על דבור הפה כלום' שאין תפלתו רנת הפה לבר רק רנת הפה בכוונת הלב. ואמ' דרך קינה (ד) גם צפור מצאה בית כלום' שהמקדש חרב ושכם עד שנעשה מעון לחיות עיר שועלים הלכו בו (איכה ה יח) ושתוא חרב כל כך עד שהצפור והדרור עומדים לבטח על מזבחותיהם או המשי' פחותי האומות אל הצפור ודרור על כנסת ישר' ואפרוחיה על פרחי כהונה. ולדעת' לפי הדרש בא הפסוק עבר במקום עתיד ומפני שאמ' בתחלה לשון יחיד נכספה וגם כלתה נפשי וכן שהדבר ידוע שכספו ותשוקתו של דוד היתה מרובה בבנין בה"ם אמ' שלא לחוללת עצמו ולשלימות נפשו לבר הוא משתוקק ונכסף אבל לדעת כל הכנסיא ולשלימות האומה שתמצא ותשיג כבוד הבית ותשית אפרוחיה על מזבחותיו וכן מצד שפירשנו שתכלית התשוקה במקום הנבחר שהוא לא היתה רק להיותו מקום לחכמה עם היות הדבר ידוע שרוד היה סכיר חסרונו בחכמה ומשפיל עצמו חסיד ומתנצל על היותו טרבר בענין החכמה שלא אירע לו להתגברות בחסרונו אבל לרוב תשוקתו איפשר אצלי לפרש שגם בזה אחז זה הדרך ור"ל נכספה וגם כלתה נפשי וגו' לרוב כספי ותשוקתי בהשלמת נפשי ואקיפ שאני רואה ומכיר בעצמי שאיני ראוי לכך חנה מעלת המקום מכינה כל אדם לכך ומסיעת כי הבא ליטהר מסייעין אותו וגם צפור ודרור והוא משל על הילדים המתחילים בלמוד מצאו די ספוקם לחתלמד שם בחדרנה ובסדר עד שיכואו עתם ויגיעו לשלימות וישיתו אפרוחים ר"ל דעותיהם ומכרותיהם במזבחות האל ר"ל ביותר עמוק שבחכמות². ולרוב מעלת המקום אמ' (ה) אשרי יושבי ביתך ר"ל אשרי המסכה ויגיע לכך ועוד פי' לנצח בלא הפסק (111a) גלות עוד. ועם כל זה הוא מאשר הטורה בכך כי עם כל מעלת המקום אם יעמוד בשתיקה שם לא ישלימוהו כותלי הבית ועציו ואבניו וע"כ אמר אחר שאשריהו חקובע לו מקום לשם צריך שידעו ג"כ שהאשור הוא למי שיש לו (ו) עזו ונכורה להטריח עצמו בלמוד ומלת כך רומזת כי הטורה בלמוד הוא לדעת מציאותו ואחדותו והדומים להם והוא שאמ' בך. ואמ' מסלות בלבבם ר"ל שלא יהרמו לראות אבל יחנו בלבבם מסלות בלמודם ללכת בהם בסדר מדריגה אחר מדריגה וכשיהיה כן (ז) עוברי בעסק ר"ל החכמים השלמים

(1) כך בכ"י וצ"ל גדלה ותביאנהו לבליון, כך פי' ראב"ע. (2) לפי המסורה אין לחבר אפרוחיה עם את מזבחותיך כי עולה ויורד מפריד ביניהם וכן פירש"י וראב"ע, והמחבר הלך בעקבות הרד"ק.

העוברים בעמק המכוכות בלא שום עוות להיות לפניכם העקוב למישור והרכסים לבקעה ישרימוהו עד שירמה להם ויגיע למעלתם להשפיע מטובו לזולתו שהיא תכלית החכמה שזוהו מעין ישות יהו¹). ואמ' גם ברכות וגו' שעם כל זה צריך שהחכם השלם ישית עינו על המתלמד ללמדו להועיל ור"ל גם ברכות יעטף וילבש המורה והמלמדים להועיל ואז כשישלמו כל אלה (ה) [ילכו] מחיל אל חיל מחכמה לחכמה לאחרונה שבהם ויראה אל א' ר"ל שישג מכבודו כפי האיפשר בשכל האנושי. ואחר שהשלים זה הפליג בתפלתו להשיבנו אל מקום נבחר כזה והוא שאמ' (ט) שמעו תפלת י ונו' ואמ' (י) מגננו ראה א' ויש מפרשים שהוא הפוך ומשפטי מגיננו אל' ראה וחכט וגו' כלום' אתה מגיננו א' ראה והבט פני משיחך. וי"מ מגננו א' ר"ל מקדשנו ושהוא מן לנו כלום' ראה בעין לבך לבנותו וכן והבט פני משיחך כלום' לחביאו מהר. (יא) כי טוב יום אחד כחציריך ושאות למחר משאחיה אלף שנים בארץ נכריה בחרתי הסתופף ר"ל עמידה תחת הסף לבד בבית אלהי מדור דירה קבועה ובשלוה באהלי רשע²) בין האומות וקראם אהלי רשע אם מצד שקראם רשעים או מצד החמיה (111b) לעושר ולהצלחות המרוסות מלשון ובכל אשר יפנה ירשע (שיא יד מו)³). ואמ' (יב) כי שמש ומגן ה' הנה לדעת כי במקום אע"פ שחשם ברחסו לנו בגלות שמש⁴) להאיר לנו כחשך הגלות ומגן ומחסה מן הצרות אע"כ אנו מקוים לישועה האמתית לשכון בארצנו ושיתן לנו בזה חן וכבוד ולא ימנע טוב להולכים בתמים עמו ולהודיע שהוא בוטח באל בזה אמ' (יג) ה' צבאות אשרי אדם בוטח בך:

מזמור פה

(ה) למנצח. זה המזמור נאמ' כנבואה תפלה על זה הגלות הארוך והזכיר בו גאולת גלות והוא אמרו (ג) רצית ה' ארצך כבר ושבת שבות יעקב ר"ל בגלות בכל ושבת הוא יוצא אע"פ שהוא מן חקל כמו השיבות: וי"מ כמו הניחות מלשון בשוכה ונחת (ישעי' ל מו) וכן מפרשים בכל⁵) פועל קל שבזאת הנזרה כמו ושב ה' אלהי את שבותך (דברים ל ג) שוכה ה' רכבות (במדבר י לו) שוכנו א' ישענו (כאן פס' ה) ומלת שבות קרי כיווד וכתוב כוא"ו. ואמ'

(1) נ"ב העוברים בעמק חכא שהם אילנות נקראים ככאים. מעין ישותוהו מרוב דמעותיהם בוכים מגורל תשוקתם לבוא לבית השם ואף ברכות יעשה מורה להם הדרך. (2) נ"ב ואהלי רשע נקרא כל מקום בזה העולם מלבד בית השם בית. מפני שהרשע כשאר המקומות שהוא הנצוח וההתגברות. (3) עיין פירוש המחבר במזמור א' על מלת רשעים. (4) נ"ב כענין ה' אורי וישעי ואו"ל (שוי"ט מו"מ א וילקוט כאן בשם שוי"ט) אי מה השמש הזה קופח אף הב"ה כן ת"ל ומגן ומחסה שהשוב הבא ממנו הוא טוב גמור לא יתערב עמו רע. (5) נ"ב ככא כככל.

(ג) נשאת עון עמך כלום' שסלחת להם והוצאתם מן הגלות וכסית כל חטאתם סלה ר"ל כל ימיהם וכן (ד) אספת כל עברתך משל לום' שגנוה שלא להציאה עליהם וכן השיבות מחרון אפך והניין במקום תייו והוא מקור כמו מחרות שאלו היה שם וסמוך לאפך היה לו לום' ושבת מחרון אפך או נפרש השיבות אפך גזרתך ואמ' (ה) שובנו וכו' כלום' אחר שקשית להם גם בזמן שהוא שובנו ר"ל הניחנו מרוגז זה הגלות והפר כעמך עמנו ר"ל בטל כעמך שהיה עמנו ודבק בנו זה כסה. ואמ' להפליג אורך הגלות עד מתי (ו) תאנף בנו ותמשוך אפך כלום' תאריך זמן אפך לדור ודור (ז) הלא אתה כלום' הלא עליך לשוב לחיותנו מתמותת הגלות ואז עמך ישמחו בך ואע"פ שנדולים עונינו מנשוא (ח) הראנו מרת חסדך וישעך תתן לנו וכו' ישעך במגול היו"ד כמו אל בקצפך תוכיחני (לעיל ג). ואמ' (ט) אשמעה מה ידבר האל ה' כלום' אמ' דרך תפלה כאלו כל אחר מתפלל לראות כיאת המשיח (112a) כימי ואמ' יניעני האל שאשמע מהאל כאשר ירבר שלום לעמו וחסדיו ר"ל בעת הגאולה ולא ישובו אחר הגאולה ההיא לכסלה ומלת לכסלה מקור כמו לעשות כסלה לחטוא ולמרוד באל וכל דרך אשר ילך בה האדם מלבד דרך השם היא דרך כסל כמו זה דרכם כסל למו (לעיל ט) או עניינו שלא יפנו אל רחבים ושמי כזב אך יהיה (י) קרוב ליריאו ישעו הישע האמתי שהוא הצדק כי רחוק מרשעים ישועה לשכון כבוד בארצנו זה הכבוד לא היה בארצנו בבית שני ואחז"ל² וארצה ואקבך (כתיב) (חגי א ח) מאי שנא דמחוסר היא, אלו ה' דברים שבין בה"ט ראשון ושני ואלו הן ארון וכפורת וכרוכים אש שכונה [ורוח הקדש] ואורים וחומים. ואך קרוב וכו' הוא אצלי תפלה ג"כ לדבר כלום' אך יהיה זמן ישעו ליריאו לשכון כבוד בארצנו ובבנין בית המקדש או איפשר שבא דרך קיום הדבר כאלו הוא קרוב וכאלו הוא בא כי כן דרך הנכואות. ואמ' (יא) חסד ואמת וגו' כלום' שתמלא הארץ דעה ורמו בחסד שלימות המדות מענין גמילות חסדים ובאמת שלימות מעלות השכליות ובצדק ושלום ג"כ רמו שתי השלימות כי הצדק יורה ענין היושר והדין וענין שלום יורה שלימות אמתי והוא כפל לשון ואמ' שכל מיני השלימות ימצאו בדורות ההם³) והוא (יב) אמת מארץ תצמח כלום' שיוציאו שכלם מעט מעט מן הכח אל הפועל כענין צמיחה ואז הצדק נשקף עליהם משמים וגם השם יתן להם הכנה ועזר להמציא להם פתח על זה ויתן להם (יג) הטוב

(1) ג"כ אשמעה המסורר מבקש נבואה כמו על משמתי אעמודה (חבקוק ב) על שבא הכסחון שאף השם ישוב לישרו. (2) יומא כא; (3) ג"כ מפני שיהיו ביא באותם הימים חסידים ותתפרסם האמת ותשאל הצמיחה אל האמת מפני הראותה אחר היותה נסתרת כמו הצמח שהוא נסתר בתחלה ואח"כ הוא נראה ועל זה הדרך נאמ' צמח צדיק ותקנו בתפלה מצמיח ישועה.

והארץ תתן יבולה בהזמנה ובשפע. ואמ' על המשיח (יד) צדק לפניו יהלך כלום' שישוה האל נוכח פניו תמיד¹) ועם זאת המחשבה ישם לדרך פעמיו כלום' לא סוף דבר שיעשה הדבר בכוונה טובה אבל גם בלכתו לדרך לא תסור יראת האל מעל פניו.

מזמור פו

(6) תפלה לדוד²). זה המזמור דרשוהו רבותי' על הגלות ג"כ אלא שהנראה שהוא נאמ' על הזמן שהיה נרדף מפני שאול ומתפלל בהצלחתו ואמ' הטה ה' אזנך ר"ל שתקבל תפילתי כי עני וגו' ר"ל בלא עוזרים (112b) ומלת אביון באה מצד רגילות הלשון למטכה עם מלת עני. (3) ושמרה נפשי נקרא בקסם רחב עם היותו צווי מפני הטעם שהוא בשין וכן עשקה לי ערבני (ישע' לח יד) וכן שמרני אל כי חסיתי בך (זמ' טז). כי חסיד אני תמחו בו רבותי³) האיך היה קורא עצמו חסיד ודרשו שעל רוב תפלתו היה אומר כלום' חסיד מכל מלכי מזרח ומערב שהם ישנים עד שלש שעות ואני חצות לילה אקום להודות לך וכיצא בזה ראשונה על היותו מתעסק בהוראה להסיר מכשול מקרב עמו והוא שאמרו שכל מלכי מזרח ומערב יושבים בכבודם ואני ידי מלוכלכות בדם בשפיר ובשליה ולפי זה יהיה ענין חסיד כמו שפ"ל רוח. ועל פי הפשט נראה שכונתו שישמור נפשו מן האויב ולא יביאהו ליקח הוא נקמתו ממנו כי חסיד אני וכן אין מרצוני לנגוס בהם אבל שאשלם להם ברצוני טובה תחת רעה כמו שמצינו בשאול שהיה רודפו ומשתדל להמיתו וכא לידו כמה פעמים שחיה יכול להרגו ולא נגע בו כמו שאמ' הוא בעצמו נתח שמחה בלבי מעת דגנם ותירושם רבו (עיל ד ה) כלום' שהייתי שמח במוכתם וכן אם גמלתי שולמי רע (עיל ז) ואף הדרש נוטה לענין זה זכמו שאמרו במדרש תילים⁴) מי ששומע חרפתו ושותק וספק בידו [למחות יכול]⁵) לקרוא עצמו חסיד ואף במקומות אחרים קרא עצמו חסיד כדכתי' לא תתן חסידך לראות שחת (עיל טז) וכן יגמלני ה' כצדקי (עיל יח כא)⁶). והבוטח

1) ג"כ או כנוי לפניו חוזר לכל אחד מישרי שיהיו באותם הימים ואמ' כי הצדק יהיה [חולך לפניך כמו (נחני] בצדקתך. 2) ג"כ יש בזה התפלה ענינים נפלאים כי זכר השם הנכבד די פעמים בענינים מיוחדים וזכר אלף דלת זי פעמים בענינים מיוחדים וכל זה לענין גדול לא יחכן שידע אמתו אלא המדבר ברוח הקדש. 3) ברכות ד. 4) ע"ש שנוי לשון. 5) המוסגר חסר בכ"י עיון הערה 6. 6) ג"כ אין להטות שקרא עצמו חסיד כי יותר יש להטות על שקרא עצמו עבד ה' כי מעלת עבד ה' גדולה ממעלת חסיד כי נקרא עבד ה' מי שפירש מכל עסקי העולם לעבדו בלבדו וזו המעלה למעלה מכל מעלות האדם. ואז"ל כי לא נקרא שום נביא בזה השם אלא אחר מותו אחר שהתברר שחית עובד השם כל ימיו והנה מצאנו שנקרא דוד איש תאלהים (נחמ' יב) ואין מעלה למעלה מאיש האלהים וכי כן נקרא משה ודויל נתנו פעם בזה ואמרו

אליך כמו בך וכמוהו ואף הארון תתן את הערות כמו בארון או הוא כמו עליך
ע"ד אף ההרים לא אכל שהוא כמו על ההרים וכן רבים. ואמ' (ג) אליך אקרא
כלום' ולא לעזור וולתך וכל היום פי' כל זמן. ואמ' (ד) שם ח נפש כלום'
שהיא בחוגה ואנחה ונפשי אשא הוא לשון מנחה מענין וישא משאת (ברא' לג
ד) כלום' אני מקריב לפניך חלבי ודמי ואם הטאתי והרביתי¹) פצעי ופשעי
(ה) אתה ה' טוב וסלה לכל קוראין בצרתם. (ו) ותחנונתי מורה
הפלגת רוב החנות. (ז) וכי תענני ר"ל (113^a) כי ידעתי כי תענני. (ח) אין
כמוך ר"ל לשמוע בקול המתפללים אליו בענין כי מי גוי גדול אשר לו אלהים קרובים
אליו כה' א' בכל קראנו אליו (דברים ד ז) וכאלהים פי' כשאר האלוהות וקראם
אלהים לפי מחשבת העובד וכן שהיו שאר האומות עובדים להמה וללכנה ויתר
צבא השמים שנקראים אלהים להראות פעולות מהם בארץ באמצעות האל ית'.
ואין כמעשיך שהם אין בידם לשנות תפקידם והאל משנה הטבעים ומחליף
כח תולדת המזל לרצונו. ורמו אחיכ לעת הגאולה הגדולה ואמ' שבוסן המשיח יחפך
אל עמים שפה אחת לקרא כלם בשם ה' ולעבדו שכס אחד והוא ענין (ט) כל
גוים אשר עשית יבואו וישתחוו וגו' (י) כי גדול אתה ועושה
נפלאות ויכירו כלם בראותם הנפלאות ההם כי אתה א' לבדך. או איפשר שעל
כל הזמנים הוא אומ' כן שעם עובדם²) חוככים וצבא השמים יודו באלהותו אלא
שעובדים אותם לכבודו כדרך ובכל מקום מוקטר מוגש לשמי (מלאכי א יא). וכן
ענין מי לא ייראך מלך הגוים (ירמ' י ז) ובאחת יבערו ויכסלו (שם ח). ואמר
(יא) הורני ה' דרכך כלום' שתסעיני וחצילני מצרותי ומטרדותי עד שאוכל
להשלים נפשי עד שאהלך באמתך להשיג כפי האיפשר ויחד לבבי ר"ל
שלא יפנה בשום דבר אחר והוא ענין (יב) אודך בכל לבבי³) רומז לשתי
הלכות יצר הרע ויצר הטוב כלום' שכל כחותי יתיחדו לעבדך ולכבוד שמך בעולם
(יג) כי אז יהיה חסדך גדול עלי להציל נפשי משאול תחתיה ולהעלותה ארח
חיים למעלה למשכיל. ואמ' אחיכ (יד) אלהים וכו' כלום' צריך אני לעזר אלהי
ולא אוכל לקום לעשות כן מצד בחירתי בזה כי זדים קמו עלי ובקשו נפשי
ר"ל להורגו או רומז על מנעם אותו מלהשלים נפשו להאכירה ולא שמוך לנגדם
כלום' לא יראו סמך ולכן (טו) אתה ה'⁴) (טז) פנה אלי ר"ל שתופיע השגחתך
עלי לתת לי עזך ר"ל להגבירני עליהם או רומז על שפע השכלי. (יז) ועשה עמי
אות מפורסם לטובה שיכירו כל השונאים כי אתה ה' עזרתי ונחמתני.

מי ששומע קללתו ושותק ויש כח בידו למחות נעשה שותף להבי"ה שכן הבי"ה שומע שהאומות
מחרפין לפניו והוא יכול לאכרם בשעה אחת והוא שותק ואף דוד היה שומע קללתו ושותק
לכך אמ' כי חסיד אני. (1) בכי והבהי. (2) בכי עובדים. (3) בכי לבני.
(4) ניב ואתה ה' אל רחום וחנון זכר ז' מדות והראשונה אלה דלת ואל
שיש לו יכולת לעשות כל דבר רחום ורחמיו על כל מעשיו חנון שחונן הרעת רב חסד
ואמת ובאלו נכללות שאר המדות.